

Date: 11th February-2026

**MATN USTIDA ISHLASH ORQALI ADABIY-ESTETIK TAFAKKURNI
RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI**

Nazarova Mufazzal Ibrohimova

Andijon davlat pedagogika instituti

qoshidagi akademik litsey

Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy

ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarni badiiy matn ustida ishlash jarayonida adabiy-estetik tafakkurini rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilinadi. Matnni idrok etish bosqichlari, estetik qabul mexanizmlari, emotsional va mantiqiy fikrlash uyg'unligi hamda o'qituvchining metodik faoliyati orqali o'quvchining badiiy tafakkurini shakllantirish yo'llari ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: badiiy matn, estetik tafakkur, idrok, interpretatsiya, obrazli fikrlash, emotsional qabul, boshlang'ich ta'lim, pedagogik texnologiya.

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsni har tomonlama rivojlantirish, ayniqsa uning estetik didi va badiiy tafakkurini shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Insonning ma'naviy dunyosi, qadriyatlarga munosabati va go'zallikni anglash darajasi ko'p jihatdan adabiy-estetik tafakkurning rivojlanganlik darajasi bilan belgilanadi. Adabiy-estetik tafakkur — bu badiiy obrazlar orqali borliqni anglash, his qilish, baholash va talqin qilish qobiliyatidir. Mazkur tafakkur turi faqat bilim asosida emas, balki hissiy idrok, tasavvur va emotsional kechinmalar orqali shakllanadi. Shu sababli uni rivojlantirishning eng samarali vositasi — badiiy matn bilan ishlashdir. Badiiy matn oddiy axborot manbai emas. U o'quvchida hayrat, zavq, hamdardlik, baholash va xulosa chiqarish jarayonlarini uyg'otuvchi estetik hodisadir. Shuning uchun matn ustida ishlash jarayoni to'g'ri tashkil etilganda, o'quvchi nafaqat mazmunni tushunadi, balki go'zallikni his qiladi, obrazni anglaydi va shaxsiy munosabatini bildiradi. Psixologiya fanida tafakkur mantiqiy va obrazli shakllarga ajratiladi. Adabiy tafakkur esa aynan obrazli tafakkurga asoslanadi. Unda quyidagi psixik jarayonlar birgalikda ishlaydi:

- tasavvur
- emotsiya
- assotsiatsiya
- empatiya
- refleksiya

O'quvchi badiiy matnni o'qiyotganda voqealarni shunchaki anglamaydi, balki ularni "his qiladi". Qahramon bilan birga quvonadi, tashvishlanadi, hayratlanadi. Bu jarayon empatik idrok deb ataladi va estetik tafakkurning markaziy mexanizmi hisoblanadi. L.S. Vygotskiy ta'kidlaganidek, badiiy asarni idrok qilish jarayonida hissiyot va tafakkur ajralmas birlikni tashkil etadi. Demak, estetik tafakkur — bu mantiqiy xulosa emas, balki hissiy-mantiqiy sintez natijasidir. Empatik idrok jarayonida o'quvchi o'z

Date: 11th February-2026

“men”i bilan badiiy obraz o’rtasida ichki aloqa o’rnatadi. U qahramonning kechinmalarini tashqi kuzatuvchi sifatida emas, balki ichki ishtirokchi sifatida boshdan kechiradi. Natijada matndagi voqea shunchaki hikoya bo’lib qolmaydi, balki shaxsiy tajribaga aylanadi. Aynan shu holat badiiy asarning tarbiyaviy va estetik ta’sirini kuchaytiradi. Bu jarayonda tasavvur muhim rol o’ynaydi. O’quvchi muallif yaratgan obrazni ongida qayta tiklaydi, voqea manzaralarini “ko’radi”, ohangni “eshitadi”, kayfiyatni “sezadi”. Tasavvur va emotsiyaning uyg’unligi natijasida obrazli tafakkur shakllanadi. Obrazli tafakkur esa mantiqiy fikrlashning rivojlanishiga ham zamin yaratadi, chunki bola voqealar sababini izlashga, qahramon harakatini tushuntirishga va natijani oldindan taxmin qilishga intiladi. Empatik idrok o’quvchining axloqiy baholash faoliyatini ham faollashtiradi. U qahramonning xatti-harakatiga munosabat bildiradi, uni ma’qullaydi yoki rad etadi, o’z nuqtayi nazarini asoslashga harakat qiladi. Shu tariqa estetik qabul axloqiy tafakkur bilan uyg’unlashadi. Badiiy matn orqali bola yaxshilik va yomonlikni his qilish, go’zallik va xunuklikni ajratish mezonlarini asta-sekin shakllantiradi.

Shunday qilib, empatik idrok badiiy asarni anglashning eng yuqori bosqichiga olib boradi: o’quvchi matnni o’qimaydi, balki unda yashaydi. Bu esa adabiy-estetik tafakkurning shakllanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bunday “ichki yashash” holati o’quvchini refleksiyaga olib keladi. U faqat qahramon kechinmalarini his qilish bilan cheklanmay, balki o’z tuyg’ularini ham anglay boshlaydi: nima sababdan hayajonlandi, qaysi joyi ta’sir qildi, nima uchun ma’qulladi yoki rad etdi. Demak, badiiy matn orqali bola nafaqat borliqni, balki o’z ichki dunyosini ham bilib boradi. Bu esa shaxsiy tajribaning boyishiga va ongli munosabatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Refleksiya jarayonida o’quvchi o’qilgan matnni hayotiy vaziyatlar bilan bog’laydi. U qahramon xatti-harakatini real hayotdagi insonlar bilan qiyoslaydi, o’z xulqini baholaydi, ehtimoliy qarorlarni o’ylab ko’radi. Shu tariqa badiiy asar tarbiyaviy vazifani tabiiy ravishda bajaradi: o’git bermaydi, balki his qilish va o’ylash orqali xulosa chiqarishga olib keladi. Pedagogik jihatdan aynan shu holat estetik tarbiyaning eng samarali shakli hisoblanadi.

Keyingi bosqichda o’quvchi interpretatsiyaga o’tadi — ya’ni matnga shaxsiy ma’no beradi. Har bir o’quvchi bir xil matndan turlicha xulosa chiqarishi mumkin. Bu farq tafakkurning individualligidan dalolat beradi. O’qituvchining vazifasi yagona “to’g’ri javob”ni talab qilish emas, balki o’quvchilarning asoslangan fikrlarini yuzaga chiqarishdir. Chunki estetik tafakkur ko’p variantli talqinlarga tayanadi. Shu jarayonda nutq faoliyati ham faollashadi. O’quvchi o’z his-tuyg’ularini ifodalash uchun so’z izlaydi, ta’riflaydi, taqqoslaydi, obrazli iboralardan foydalanadi. Natijada badiiy nutq elementlari tabiiy ravishda shakllanadi va til boyligi kengayadi. Demak, badiiy matn ustida ishlash nafaqat estetik, balki kommunikativ kompetensiyani ham rivojlantiradi.

Oxir-oqibat o’quvchi matndan tashqariga chiqadi — u mustaqil fikr yurita boshlaydi. Asar unda savollar uyg’otadi, yangi mulohazalarga sabab bo’ladi, hayotiy qarorlar haqida o’ylashga undaydi. Ana shu nuqtada badiiy matn o’quv materiali maqomidan chiqib, shaxs kamolotini ta’minlovchi ma’naviy-tarbiyaviy vositaga aylanadi.

Date: 11th February-2026

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda PF-6108-son Farmoni. “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – Toshkent.
2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
3. Vygotskiy L.S. Mysl i rech (Tafakkur va nutq). – Moskva: Pedagogika.
4. Leontev A.A. Psixolingvistika asoslari. – Moskva.
5. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi.
6. Yo‘ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi.

